

## پیشگفتار

### الف) جایگاه روش در مطالعات اسلامی

مطالعات اسلامی مجموعه فعالیت‌های جدی و منظمی است که در قلمرو علمی از علوم اسلامی با تحلیل روشمند اطلاعات مرتبط صورت می‌پذیرد و به ارائه نظریه یا تولید مفهوم یا تبیین مسئله نوپدید یا تقریری نو از مسائل پیشین می‌انجامد به نحوی که در آن علم تأثیرگذار تلقی شود. علم اسلامی، علمی است که از نظر مفاد و محتوای درونی یعنی از نظر مبادی تصویری و تصدیقی و مسائل، اسلامی باشد.

هر یک از علوم اسلامی روش تجزیه و تحلیل اطلاعات اختصاصی خود را دارد. چون، تفاوت در موضوع، مسائل و اهداف، این علوم را از یکدیگر متمایز می‌نماید، بنابراین سیر تکوین و تدوین هر یک از این علوم و بسترهای پیدایش و تطور آن‌ها متفاوت است. از این رو، هر یک از این علوم اسلامی، روش متناسب با خود را ایجاد می‌کند. از طرف دیگر، روش‌ها برگرفته از یک سلسله علوم و فنی هستند که پژوهشگر را به معرفت خاصی رهنمون می‌شوند و ماهیت آلی و کاربردی برای همان سنخ معرفت را دارند، لذا روش‌های تولید معرفت در هر یک از علوم اسلامی متفاوت است.

اهمیت روش در پژوهش‌ها و مطالعات اسلامی به حدی است که برخی از علوم اسلامی به دلیل به کارگیری روش‌های متفاوت، به چند شاخه تقسیم شده است چنان که به کارگیری روش استدلال برهانی و روش عقلی موجب شکل‌گیری شاخه‌ی مشاء در فلسفه اسلامی و کاربرست شهود و وجدان در دریافت و تولید معرفت فلسفی، موجب پیدایش شاخه‌ی اشراق و به کارگیری آمیزه‌ای از استدلال، عقل، شهود، وجدان و استفاده از نصوص قرآنی و روایی، علت پیدایش معارف فلسفی در قالب حکمت متعالیه شده است.

در دانش کلام، متکلمان برای اثبات مسائل این علم در زمینه‌ی ویژگی‌های معاد و حشر از کتاب و سنت بهره گرفته‌اند به نحوی که مبادی استدلال در این مسائل را قضایای برگرفته از کتاب و سنت تشکیل می‌دهد و در اثبات واجب تعالی، اوصاف باری تعالی، نبوت عامه و اصل معاد از قیاس جدلی استفاده می‌شود که مبادی آن را قضایای عقلی تشکیل می‌دهد. آنان در اثبات برخی مسائل، به اسناد و دلایل تاریخی توسل می‌جویند.

در علوم حدیث نیز، روش حل احادیث متعارض، روش‌های شناخت احادیث جعلی، روش‌های نقد سندی و متنی از جمله رویکردهای روشی به‌شمار می‌آیند. در تفسیر قرآن نیز، روش‌های گوناگونی از ناحیه مفسران به کار گرفته شده است. تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن با احادیث، تفسیر قرآن با عقل، تفسیر قرآن با علوم تجربی قطعی، تفسیر اشاری قرآن (باطنی صحیح)، از روش‌های تفسیر قرآن کریم به‌شمار می‌آیند. فقه به معنای فهم دقیق و استنباط روشمند احکام از منابع و مدارک مربوط، از غنی‌ترین شاخه‌های علوم اسلامی است. فقه نیز مانند هر یک از شاخه‌های علوم اسلامی، روش اختصاصی خود را دارد.

#### ب) جایگاه روش در پژوهش‌های فقهی

۱. فقه بخش مهمی از بنای خویش را مرهون روش تفقه است. روش صحیح استنباط حکم شرعی از منابع از مهم‌ترین دغدغه‌های عالمان قرون نخستین بوده است. آنان مجموعه قواعد کلامی، نقلی، منطقی و ادبی مؤثر در فهم درست احکام را در قالب یک علم تدوین کردند و آن را اصول فقه نام نهادند. اصول فقه مشتمل بر بایدها و دستورهای استنباط حکم شرعی است و دو قسمت دارد: ۱) بایسته‌های استنباط روشمند احکام شرعی واقعی از امارات و ادله اجتهادی، ۲) دستور صحیح استفاده از یک سلسله قواعد شرعی و عقلی در تعیین وظیفه عملی در صورت یأس از استنباط حکم واقعی. برخی مباحث کتاب پیش رو ناظر به قسمت اول است. مباحثی چون جایگاه استقرا و قیاس در استدلال‌های فقهی و حقوقی از این مقوله است و برخی از مباحث دیگر که در زمینه چگونگی به کارگیری قواعد عقلی و شرعی در فرض یأس از استنباط حکم واقعی است ناظر به قسمت دوم است.

۲. فقیهان علاوه بر اصول فقه، هر آنچه را که در کشف نظر واقعی شارع برای فقه‌پژوه ضرورت داشته است، در قالب علم یا فن، تدوین و ارائه کرده‌اند. علم رجال، علم حدیث اعم از درایة الحدیث و روایت الحدیث از آن جمله‌اند. برخی مباحث این کتاب مانند فقه‌پژوهی حدیثی ناظر به تبیین چنین رویکرد روشی در پژوهش‌های فقهی است.

#### ج) روش تحقیق در پژوهش‌های دانشگاهی

در پژوهش‌های دانشگاهی، پژوهش یک فعالیت روشمند است. پژوهشگر پس از گزینش مسئله مورد پژوهش و آگاهی از پیشینه پژوهش، طرح پژوهش را تدوین و به دانشگاه یا

مؤسسه پژوهشی ارائه می‌کند و پس از تصویب آن، نسبت به اجرای طرح پژوهشی و گزارش آن مبادرت خواهد ورزید. در این کتاب گام‌های سه‌گانه طراحی، اجرا و گزارش پژوهش به صورت کاربردی ارائه شده است و بین روش فقه پژوهی فقیهان با روش تحقیق مصطلح در ادبیات پژوهشی دانشگاهی، پیوند ایجاد شده است به نحوی که پژوهشگر فقه، می‌آموزد در کدام مرحله از مراحل تحقیق، روش فقه پژوهی را به کار گیرد. پیش‌بینی تجزیه و تحلیل اجتهادی اطلاعات در سه درس با چنین رویکردی صورت پذیرفته است.

#### د) گزارش پایان‌نامه و رساله‌های دانشگاهی

گزارش صحیح پژوهش در قالب پایان‌نامه و رساله دانشگاهی، نیازمند آگاهی از اجزاء آن، رعایت آیین نگارش است. از این رو، مباحثی از متن کتاب به اجزاء رساله و پایان‌نامه و آیین نگارش اختصاص یافته است.

#### ه) مرجع‌شناسی اسلامی

مطالعات و تحقیقات اسلامی عالمان در طول بیش از هزار سال به تولید صدها عنوان اثر در زمینه‌های: ۱) قرآن، ۲) حدیث، ۳) فقه و اصول فقه، ۴) کلام و عقاید، ۵) فرق اسلامی، ۶) اخلاق اسلامی، ۷) آداب و رسوم، ۸) تصوف و عرفان و ۹) تاریخ دین اسلام، طبقات و تراجم انجامیده است که برخی از این آثار به معنای دقیق کلمه، کتاب مرجع به‌شمار می‌آیند، یعنی برای پاسخیابی به بخشی از آن رجوع می‌شود.

از این رو، معرفی این آثار با عنوان مرجع‌شناسی اسلامی صورت پذیرفته و به همراه آن پایگاه‌های تحقیقاتی و منابع الکترونیکی در علوم اسلامی در یک درس معرفی شده است.

#### و) کتاب‌شناسی فقه و اصول فقه

تلاش بی‌وقفه فقیهان در طول تاریخ به آفرینش آثار گران‌سنگی در فقه و اصول فقه انجامیده است که گسترده‌ترین میراث علمی اسلامی به‌شمار می‌آید. نظر به اهمیت آشنایی دانشجویان با اطلاعات کتاب‌شناختی مهم این آثار، نمایه‌ای از مهم‌ترین آثار فقهی و اصولی فقه‌های شیعه و آثار فقهی مذاهب اسلامی (شافعیه، حنابله، حنفیه و مالکیه) در قالب دو درس تدوین و ارائه شده است.

#### ز) مطالعات تطبیقی در فقه اسلامی

یکی از رویکردهای مهم در پژوهش‌های فقهی، مطالعات تطبیقی است از این رو، ضمن ارائه

گزارش کوتاه از ویژگی‌های مذاهب اسلامی، روش مطالعات تطبیقی در فقه اسلامی در یک درس تبیین شده است.

### ح) برخی گستره‌های فقه پژوهی

فلسفه فقه، تاریخ فقه، مطالعات تطبیقی فقه و حقوق، مطالعات تطبیقی شرایع ادیان الهی از جمله رهیافت‌های فقه پژوهی است که برخی مسائل و مباحث مربوط به آن در یک درس ارائه شده است.

### ط) ویژگی‌های مورد توجه در این کتاب

۱. ارائه روش فقه پژوهی به اختصار،
۲. تطبیق روش فقه پژوهی بر برخی موارد و مصادیق آن،
۳. آموزش تدوین طرح پژوهشی به صورت کاربردی،
۴. آموزش گام به گام اجرای پژوهش،
۵. ارائه قواعد حاکم بر گزارش صحیح از پژوهش.

### ی) سخنی با استادان محترم

۱. سعی شده است تا حجم کتاب و مباحث آن، از ظرفیت دو واحد درسی بیشتر نباشد. با وجود این، همه مطالب کتاب نیز از حیث اهمیت و کاربرد، جایگاه یکسانی ندارد. از این رو، استادان محترم می‌توانند متناسب با سطح علمی دانشجویان مباحث کاربردی‌تر را انتخاب و تدریس کنند.

۲. در تألیف این کتاب تلاش شده است از نارسایی دوری شود. تذکرات عالمانه اساتید گرانقدر که به عنوان ارزیاب، بر این اثر نظارت داشته‌اند نیز اعمال شده است. با وجود این، استادان محترم اگر نواقصی در این اثر دیدند انتظار می‌رود با رهنمودهای عالمانه خویش در تکمیل مباحث و تصحیح آن، نگارنده را یاری نمایند.

در پایان لازم می‌دانم از مدیر محترم گروه فقه سازمان «سمت» جناب مستطاب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر طه مرقاتی و کارشناسان ارجمند گروه مذکور به ویژه جناب آقای دکتر حسین نورالدینی، سرکار خانم فلاح شجاعی و استادان بزرگوار ارزیاب کتاب و ویراستار محترم ادبی سرکار خانم مریم ربانی تشکر و تقدیر نمایم.

دکتر سید ابوالقاسم نقیبی